

UDK: 630*176.1 (*Olea europaea* L.):811Pregledni znanstveni članek (*Review Scientific Paper*)

Oljka (*Olea europaea* L.), oljkov les

Olive tree (Olea europaea L.) and its wood

Niko TORELLI*

Izvleček

Nobeno drevo ni tesneje povezano z zgodovino človeštva. Prikazana je terminologija, taksonomija, kulturni in religiozni pomen ter lesna anatomija in raba lesa.

Ključne besede: oljka, terminologija, taksonomija, pomen, lesna anatomija, raba lesa

Abstract

No tree is more closely associated with the history of humankind. Terminology, taxonomy, cultural and religious importance, wood anatomy and wood use of this remarkable tree species is presented.

Keywords: *Olive tree, terminology, taxonomy, importance, wood anatomy, wood use*

Terminologija

Ime **olja** (angl. olive tree, nem. Ölbaum, Olivenbaum, ital. olivo, fr. olivier, šp. olivo) prihaja iz latinščine. Lat. oliva ali olea je oljka ali oljčno drevo pa tudi oljčni plod, oljka ali oljčna vejica ali celo palica iz oljkovega/oljčnega lesa. Lat. oleum ali olivum je olje, prvotno seveda oljčno olje (narečno olivno olje). Izraz oljčno olje je lep primer pleonazma, t.j. besedne zveze, ko se pojem opiše hkrati z več pomensko sorodnimi izrazi, nekakšno (nepotrebno) besedno izobilje (npr. črn vranec). Lat. oletum ali olivetum je oljčnik, oljčni gaj ali oljčni nasad. Koščičast plod, sad ali sadež - oljčni sadež - je oljka ali oliva (SSKJ). Nedvomno in povsem logično je, da latinski izraz izvira iz grškega élaios (divje oljčno drevo). Gr. élaion je oljčno olje, eláa ali elaía je oljčno drevo ali oljka ali njen plod, ki se prav tako imenuje oljka. Grki so namreč širili oljko v kraje kasnejšega rimskega imperija. Zanimivo je, da so oljko v Španijo zanesli Grki in jo pomagali širiti Rimljani pa tudi Arabci. Špansko ime za oljčni sadež, oljko, je aceituna

in za oljčno olje aceite. Obe imeni sta arabskega izvora. Začuda oljčnemu drevesu pravijo olivo, kar izvira iz latinščine oz. grščine. O izvoru slovenskega, nemškega ali angleškega izraza za olje seveda ni nikakršnega dvoma.

Taksonomija in areal oljke

Oljka (*Olea europaea* L.) sodi poleg vinske trte, smokve in datlja med najstarejše kulturne rastline. Spada v botanično družino oljkovk (Oleaceae). Čeprav latinsko vrstno ime *europaea* nakazuje evropski izvor, to ni tako. Danes večinoma menijo, da je oljka doma v zahodni Aziji, morda v Mezopotamiji, Siriji ali Palestini. Na Egejskem otoku Santorin so našli fosilizirane liste, stare skoraj 40.000 let. Arheološke najdbe dokazujejo, da je bilo drevo prvič udomačeno (domesticirano) v vzhodnem Mediteranu pred nekako 10.000 leti. Nekateri spet menijo, da je pradomovina oljke Sahara. Ker je kultiviranje potekalo že v zgodovinskih časih in z različnimi varietetami (subspecies) ali različnimi vrstami iz rodu *Olea*, je zelo težko rekonstruirati meje naravnega areala. V Sredozemlju predstavljajo oljke zelo kompleksno mešanico genetsko povezanih divjih oblik in kulturnih sort z

zelo podobnimi podnebnimi in rastiščnimi zahtevami (Roselli, 1999). Divje oblike oljke uvrščamo na splošno v ločeno podvrsto *Olea europaea* ssp. *oleaster* (Hoffmagg. et Link) ali varieteto (var. *sylvestris* (Mill.) Brot. = var. *oleaster* (Hoffmagg. et Link) DC.). Od kulturnih sort se ločijo po manjših plodovih in trnih na mladih poganjkih. Tanjši mezokarp vsebuje manj olja, medtem ko koščice niso manjše. Flora Europae loči var. *europaea* (kulturna oblika oljke) in var. *sylvestris* Brot. (divja oblika oljke). Kulturne in divje oblike so v tesnem sorodstvu in se križajo z oljkami, ki niso doma v Sredozemlju, zlasti z afriškima *Olea africana* Mill. in *O. chrysophylla* Lam. ter azijsko *O. ferruginea* Royle. Obstajajo še druge nemediterranske vrste oljk.

Oljko so gojili na Kreti že pribl. 3.500 pr.n.š. Slike v palači v Knososu na Kreti kažejo, da so Minojci uživali olive in uporabljali olje za kuhanje in razsvetljavo. Oljko so prav gotovo poznali že Feničani, semiti, katerih civilizacija je na obalah Sirije zacvetela po l. 1800 pr.n.š. Pribl. l. 1600 pr.n.š. so jo Feničani prinesli na Ciper, v Maroko, Alžirijo, Tunizijo in na grške obale. Znano je, da so okoli l. 1300 pr.n.š. Judje pri zavzetju Kanaana naleteli na gojene oljke. V tem času

* prof. dr. dr. h. c., Gozdarski inštitut Slovenije, Večna pot 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

se je oljka pojavila tudi na območju Grčije. Grki so jo širili naprej. Otok Samos se je tedaj imenoval *Elaeophytos* (porasel z oljkami) in tudi na drugih grških otokih so začeli saditi oljko. Teofrast poroča, da je v 8. in 7. stol. pr.n.š. oljka že rasla na jugu Apeninskega polotoka in na Siciliji (Sirakuzo na Siciliji so Korinčani osnovali l. 733 pr.n.š.). Približno v istem času so začeli gojiti oljko tudi v Siriji in Egiptu. Okoli l. 600 pr.n.š. so Grki osnovali današnji Marseille in s seboj prinesli tudi oljko. Arheologi so dokazali, da so tedaj v okolici današnjega Aix-en-Provence obstajali oljčni nasa-di (tukaj jih je slikal tudi van Gogh). Morda so jo tja prinesli že pred njimi Feničani. Rimljani so jo raznesli po svojem imperiju. Oljčno olje je postala strateška surovina. Rimski pisec Columella postavlja oljko na prvo mesto med vsemi drevesi: *Olea prima omnium arborum est* (oljka je prva med drevesi). Zdaj uspeva oljka tudi zunaj Sredozemlja, v Mehiki, Kaliforniji, Čilu, Argentini, Avstraliji in še kje.

Kulturni in religiozni pomen oljke

V tem pogledu oljka in oljčno olje nimata para. Nobeno drevo ni tako intimno povezano s človekovo zgodovino in razvojem zahodne civilizacije. Bil je sveto Egipčanom, Grkom in Rimljanom. Oljčno drevo je simbol miru, rodovitnosti, očiščenja, trdnosti, zmage in nagrade. Geneza, VIII, 11: "Proti večeru se je golobica vrnila in glej, v kljunu je imela zeleno oljčno vejico." (znak sprave z Bogom). Stara legenda pravi, da je bil Kristusov križ napravljen iz oljčnega lesa in cedrovine.

Stari Grki so verjeli, da je oljčno drevo darilo Atene, Zeusove hčerke, boginje modrosti. Nekoč sta se Atena in Pozejdon, bog morja, potegovala za čast, kdo bo zaščitnik Aten. Modra Atena je ustvarila oljko, simbol miru in napredka, Pozejdon pa konja, simbol vojne. Iz oljčnega lesa so rezljali podobe bogov. Sveti gozdček v Olimpiji je bil oljčni gaj. Zmagovalcem so podelili oljčne veje. Pri Rimljanih je bila oljka simbol boginje miru (Pax) in je imela dvojen pomen - vojno in mir.

Glasniki, ki so prosili za mir ali azil, so često nosili oljčne vejice, zavite v volno. Tako Atena (lat. Minerva) ni bila le boginja modrosti, temveč tudi boginja vojne in miru. Z oljčnimi vejicami in lovorovimi venci so častili vojaške zmagovalce.

V starem obredu maziljenja so sveto olje zlili na glavo novega kralja ali novega velikega duhovnika. Odslej je bila ta oseba Gospodov maziljenec ali mesija (prim. Sam 24,7; Apd 4,27 itd.). V prenesenem pomenu se torej oznaka maziljenec ali mesija lahko nanaša na človeka, ki ga je Bog izbral za odrešilno poslanstvo (prim. Lk 4,18; prim. tudi Iz 61,1). V Novi zavezi maziljenje rabi kot podoba, ki opisuje dar svetega Duha (prim. 2 Kor 1,21) ali Božje besede (prim. 1 Jn 2,20), ki jo prejme vernik.

Kristus - Mesija - Maziljenec. Kristus gr. *Christós*. je maziljeni; prečrkovano v lat. *Christus* pomeni isto kot hebr. *mašiah* (izraz, ki se je prek grškega prečrkovanja v slovenščini udomačil kot mesija). Prvotno je bil to naziv izraelskih kraljev, velikih duhovnikov in prerokov. Ti so bili maziljeni z oljem; maziljenje je bilo znak njihove nove službe. Zato so kralje imenovali tudi maziljenec. Sveto pismo pravi, da so oljčno olje uporabljali tudi za maziljenje človeka, določenega za posebno službo (Sveto pismo, 1997).

Onstran Cedronske doline, nedaleč od Jeruzalema, je vrt imenovan *Getsemane* ali *Getsemani*. Skrivnena debela starodavnih oljk spominjajo na Jezusov smrtni boj. Vrt je na Oljski gori (hebrejsko *Har ha-Zetim*), miljo dolgem grebenu, ki teče vzporedno z vzhodnim delom Jeruzalema, kjer je Jezus molil v noči, ko so ga prijeli pred križanjem. Ime *Getsemane* (hebrejsko *gat shemanim* pomeni oljna stiskalnica) nakazuje, da je bil vrt oljčni gaj, kjer je bila tudi oljna stiskalnica. Natančnega kraja *Getsemana* se ne da določiti (EB). V zvezi z vrtom *Getsemani* je tudi legenda o svetem dečku (santo bambino) iz znamenite rimske cerkve Santa Maria d'Aracoeli na Kapitolu. Tu so l. 1994 ukradli lesen kip božjega Deteta, ki naj bi zdravil bolnike in oživil mrtve.

Izdelan naj bi bil iz lesa oljčnega drevesa iz vrta *Getsemane*. Kraja je tedaj povzročila veliko ogorčenje med vernimi Rimljani. Če vidijo Rimljani posebno lepega dečka, se raznežijo: "...bello come il pupo dell'Aracoeli".

Pegasto protasto kukavico iz družine kukavičevk (*Orchidaceae*) *Dactylorhiza maculata* (L.) Soo (*Orchis maculata*) imenujejo Angleži *getsemane*. Lat. *macula* je madež. Po legendi naj bi liste te rastline poškopila Jezusova kri.

V Cefalaju na Siciliji sem zasledil celo cerkvico sv. Olive.

Oljka je tudi priljubljen motiv umetnikov. Van Gogha so očarale oljke v Provansi. Skupaj je naslikal 19 platen z oljkami ali oljčnimi gaji. Ker žal ne morem objaviti ene od njegovih slik, se boste morali za silo zadovoljiti z mojim akvarelom.

Seveda pa je glavni produkt oljke oljčno olje. Danes lahko tudi v Sloveniji kupite oljčna olja odličnih mediteranskih znamk, npr. italjanski *Carapelli* in *Sasso* ter špansko *Borges*, po najboljša olja, kot so npr. *Antinori*, *Argiano*, *Avignonesi*, *Badia a Coltubono*, *Baggiolino*, *Capezzana* in *Castello Banfi*, pa boste morali v Toskano kar sami. Edina hiba sicer odličnega slovenskega oljčnega olja je, da ga je premalo. Oljčno olje je izredno zdravo. Ko so najstarejšo zemljanko, 121-letno *Jeanne Calment* iz Arla (mesta, kjer je van Gogh slikal svoje znamenite oljke), vprašali po skrivnosti dolgega življenja, je odgovorila kratko: "Oljčno olje."

Do XVII. stoletja so bile oljne svetilke in sveče edina svetica. Če je Rimljan rekel: "Uporabljaš premalo olja", je pomenilo, da premalo študiraš (ponoči). Lat. *Oleum et operam perdidit* (Plautus) pomeni: (ves) študij in trud je bil zaman.

Danes si težko predstavljamo, da je bil starodavni, 117 m visoki svetilnik v Genovi, imenovan *Lanterna*, ki je "nesel" kar 33 milj (!) daleč, "na olje", njegova optika pa iz znamenitega beneškega muranskega stekla.

Les

Oljka doseže višino do 20 m in premer do enega metra. Zlasti starejša drevesa so nepravilno oblikovana, še posebej na bazi (ovoli). Njena regenerativna moč je edinstvena. Na poškodbe in v starosti reagira z odganjanjem supresiranih (spečih) in adventivnih poganjkov, ki lahko zapolnijo duplo. Zlomi, zmrzali in močni kirurški posegi ga pomladajo. Odtod visoka starost oljk, pri čemer je les redkokdaj starejši od sto let. Tudi zato je simbol mladosti in večnosti. Velja za nesmrtno drevo. Bajje je rimski cesar Titus Vespasian posekal oljke v Getsemanskem vrtu, vendar jim to ni škodovalo. Beljava in črnjava se razločno ločita. Beljava je svetlorjava in kasneje potemni. Črnjava je rjavkasta z rdečkastim tonom in jo pogosto prepredajo nepravilne, temnejše do temnorjave proge. Les je difuzno porozen. Letnice so neizrazite. Posebno lepo teksturo ima les korenin. Po Giordanu (1976) je gostota svežega oljčnega lesa med 960 in 1.250 kg/m³, normalna gostota (ρ_{12}) pa med 820 in 1.020 kg/m³, tlačna trdnost $\sigma_{cb} // 48 \dots 56 \dots 65$ MPa in upogibna trdnost $\sigma_{bb} // 120 \dots 138 \dots 162$ MPa. Les se suši zelo počasi in čelno poka. Je zelo trd in ima zelo fino teksturo. Rast je zelo "nemirna" in lahko preide v rahlo nakazano izmenično zavito rast. Obdeluje se zelo dobro. Les se uporablja za stružene izdelke, intarzije, jedilni pribor, držala za krtače, sprehajalne palice, palice za dežnike in manjše umetniške izdelke, največkrat pa kar za oglje (Ugrenović, 1948). Po lastnostih je oljkovina precej podobna pušpanovini.

Les oljke je nekaj posebnega. Po razporedu trahej in zgradbi trakov se močno loči od drugih domačih lesov (Greguss, 1945, str. 174, Huber & Rouschal, 1954, str. 80, Schwein-gruber, 1990, str. 573). Značilni so radialni nizi z do 8 trahejami. Perforacije trahejnih členov so enostavne. Srednji premer por je manjši od 50 μ m in niso vidne s prostim očesom. Stene trahej so debele. Včasih se pojavijo zelo fine zbite helikalne odelbitve. V trahejah črnjave so depozi-

ti. Trakovno tkivo je heterogeno, tip II, tj., da vsebuje večredne trakove z enorednimi repki, ki so krajši od osrednjega večrednega dela (tangencialni prerez). Celice v osrednjem delu traku so majhne in ovalne, robne pa velike in precej podaljšane. Trakovi so visoki do 12 celic. Premer pikenj med trakovnimi celicami in trahejami je manjši od 10 μ m. Intervaskularne obokane piknje so zelo drobne. Osnovno tkivo je iz debelostenih libriformskih vlaken. Vlaknastih traheid ni. Aksialni parenhim je terminalen ali inicialen, difuzen in paratrahealen, vazicentričen do krilast.

Ruska "oljka" ni nikakršna oljka, temveč ozkolisna oljčica (*Elaeagnus angustifolius* L.), majhno listopadno drevo ali grm, visok do 6 m, iz družine oljčičevk (Elaeagnaceae). Podivjana in kultivirana raste tudi pri nas.

Olivni jesen ni poseben jesen, temveč veliki jesen (*Fraxinus excelsior* L.) z nepravim srcem (diskoloriranim lesom). Praviloma so to stari, počasi rastoči jeseni z ozkimi branikami na apnenčevi podlagi. Srce ima valovite temne in svetle proge. Rezan furnir je zelo cenjen, še posebej, če je srce zelo veliko.

O "olivnem orehu" pa ne gre izgubljati preveč besed. V resnici gre za tropsko afriško vrsto mutenye (*Guibourtia arnoldiana*). Morda barva nekoliko vleče na olivno (ime!). Je izjemno dekorativen les, ki pa ni v nikakršnem sorodu z orehovino.

Naj vas na koncu še povprašam: "Boste preklopili na oljčno (olivno) olje?"

Literatura

1. Encyclopaedia Britannica (EB)
2. Giordano, G. 1976. Tecnologia del legno, Vol. 3, Unione tipografico - Editrice Torinese, Torino.
3. Gregus, P. 1945. Bestimmung der mitteleuropäischer Laubhölzer und Sträucher. Ung. Naturwiss. Museum, Budapest
4. Roselli, G. 1999. *Olea europaea*. Enzyklopädie der Holzgewächse, Handbuch und Atlas der Dendrologie,

Slika 1. Stara oljka iz Agrigenta z juga Sicilije

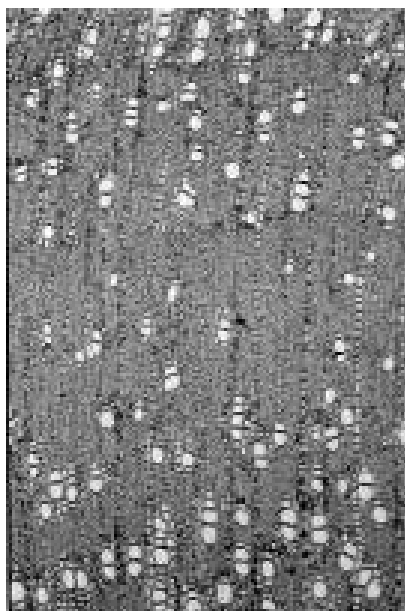
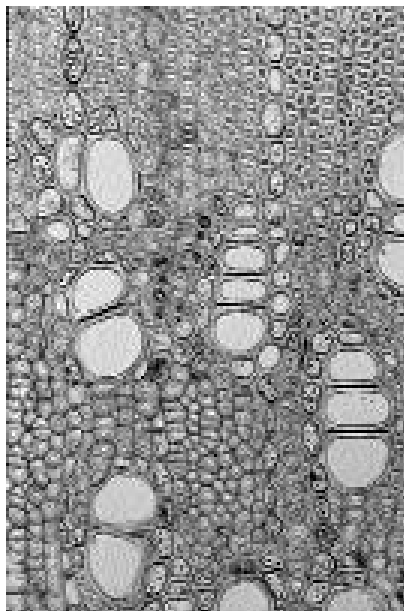
Slika 2. Oljčna suha roba iz Provanse (Lex Baux-de-Provence)

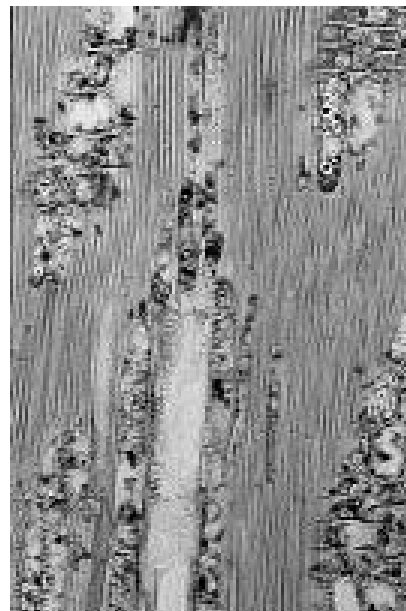
Slika 3. N. Torelli: Oljki, akvarel, 20x20 cm

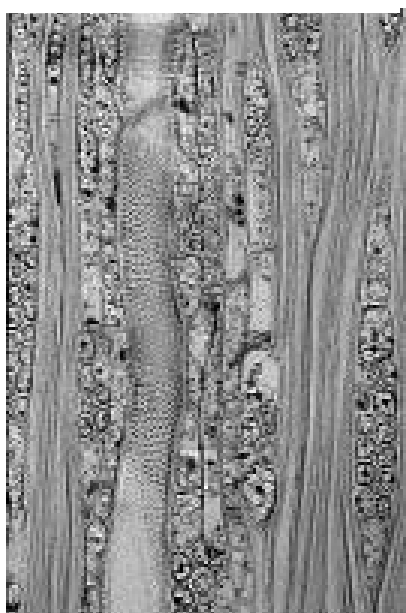
Slika 4. Sv. Oliva (cerkva v Cefaluju na Siciliji)

Slika 5. Oljka (*Olea europaea* L.): prečni prerez, 20 X

Slika 6. Oljka: prečni prerez, 80X

Slika 7. Oljka: radialni prerez, 80X

Slika 8. Oljka: tangencialni prerez, 80X

POSVET- PROBLEMATIKA RESTAVRIRANJA IN ZAŠČITE POHIŠTVA

PETEK, 22. septembra, 2000
v dvorani FORUM na Gospodarskem razstavišču.

Ponašamo se z bogato tradicijo oblikovanja v pohištveni industriji; ustvarjanje na tem področju je predstavljeno tudi na letošnjem sejmu. Menjavanje stilov je povezano z razvojem znanosti, tehnologijo uporabe novih materialov pa tudi z načinom bivanja in njegovo kakovostjo.

Dober design je vedno privlačen, dobro oblikovano in narejeno pohištvo, ki je pravilno vzdrževano, je tudi daljši čas uporabno. Prav zaradi iskanja možnosti daljše uporabnosti pohištva želimo s posvetom opozoriti na posamezna področja obnove in na način, kako to strokovno narediti. Takšnemu delu je treba sedaj, ko nam je tudi staro dragoceno in lepo, posvetiti več pozornosti in znanja. Površnost ali neznanje, ki se pojavlja pri ohranjanju naše dediščine (predvsem v privatnih zbirkah), lahko brez ustreznega strokovnega lotevanja naredi več škode kot koristi prenovljenemu pohištvu, ki bi se s pravilnim restavriranjem in zaščito zagotovo ohranilo poznejšim rodovom v veselje. Prav tako želimo opozoriti tudi na problem šolanja in strokovnega izpopolnjevanja na tem področju.

POSVET - PROBLEMATIKA RESTAVRIRANJA IN ZAŠČITE POHIŠTVA je namenjen predvsem strokovni javnosti, tako obrtnikom, izvajalcem restavratorskih del, in lastnikom dragocenega pohištva; hkrati pa tudi širši javnosti, ki jo s posvetom želimo opozoriti na pomembne probleme pri zaščiti pohištva.

Informacije: DEDNINA s.p., Iva Šubelj Kramar, tel.: 041/545-580

III-2. Izd. SchüTT, P., H.J. Schzck, U.M. Lang & A. Roloff, Ecomed, Landberg.

5. Schweingruber, F.H. 1990. Anatomie europäischer Hölzer. Paul Haupt, Bern, Stuttgart.
6. Ugrenović, A. 1948. Upotreba drveta in sporednih produkata šume. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb.